

Paul Goodman világa

Paul Goodman (1911—1972) eredeti képzettsége szerint pszichiáter volt. A negyvenes években szépirodalmi művekkel jelentkezett, majd táguló érdeklődése egyre több tárgykör és műfaj felé vonzotta. Ma elsősorban mint társadalomkritikust tartják számon. Korunk reneszánsz embere és „nagy meg nem alkuvója“. Nevének az amerikai szellemi életben határozott súlya van; sűrűn hivatkoznak rá mint az új baloldal egyik spiritus rectorára.

Goodmanre mindenekelőtt az a jellemző, hogy korunkról ő mondott ki *elsőként* bizonyos dolgokat — írta nemrég róla, az *Esprit*. Marcuse előtt próbált hivatni a marxista típusú elemzés és a pszichoanalitikus felismerések között; Galbraith előtt leplezte le a névtelen techno-bürokratikus hatalmat; Cooper és Laing előtt mondta a tőkés társadalmat az örület fészkének, ahol nem azok a legelidegenültebbek, akiket annak hisznek; Illich előtt mutatott rá az iskolarendszer súlyos fogyatékoságaira, Ginsberg előtt hangzott fel kiáltása a nyugati világ abszurditása ellen. De éppen mert első volt, mert húsz évvel előzte meg nemzedékét, két évtizedig kellett várnia az elismerésre. Paul Goodmanre csak a hatvanas évek elején figyeltek fel, s igazi jelentősége a hetvenes években vált nyilvánvalóvá.

Sokoldalú, rendkívül művelt ember és termékeny író volt. Egy nemrég készült ideiglenes bibliográfia hétszáz tételt sorol fel műveiből; regények, elbeszélések, színművek, versgyűjtemények, tanulmányok, előszók, nyílt levelek, fordítások stb. Nemcsak az amerikai valóságot, hanem Kelet és Nyugat történelmét, gondolkodását, művészetét is jól ismerte, s minderről írt: társadalmi, politikai és gazdasági problémákról, urbanisztikáról, oktatásról, pszichiátriáról, filozófiáról, vallásról, irodalomról és zenéről. A tárgy és a kifejezési formák sokfélesége ellenére Goodman rendkívül egységes, mivel maga is megszállottan *kereste az egységet*. Alapgondolata: a technológiai társadalom megkövetelte szakosodás szétforgácsolja az embert, s ezért a feladat — eredeti egységének helyreállítása. Ezt a globális szemléletmódot a környezetvédelem modern problematikája tette igazán időszerűvé. Goodman elutasította az irodalmi műfajok éles elválasztását, s maga járt élen a „műfajkeresztezésben“. De akár szonettet, akár tanulmányt, akár regényt írt, a társadalomkritika, a riportázs és a költészet hármás látószögéből ragadta meg a dolgokat: ez kölcsönöz írásainak sajátos minőséget.

A kontesztáló filozófiák zömétől eltérően, Goodmanban együtt él a társadalomkritikus és az utópista, a bálványromboló és a teremtő.* De Goodman utópiája nem sokat merít európai elődeiéből. Nem valamilyen tértől-időtől független közösségről ábrándozik, amelyben másféle emberek egy másféle világot teremtenek. Nem a holnapot építi, hanem *itt és most* akar utópiában élni; szerinte meg kell próbálni másképpen élni ott is, ahol az élet elviselhetetlen lett. Ebben az angol-amerikai „kísérleti utópiához“, Robert Owenhez és tanítványaihoz áll közel: gyakorlati és közvetlenül megvalósítható javaslatai vannak — az adott szintre szabva s az adott eszközökkel. Alaptézise: a társadalmat kell széttagolni ahhoz, hogy megőrizzük a személyiség egységét, nem az egyént a társadalom egysége érdekében. Goodman marxista indíttatása ellenére sem teoretikus elme, részelemzései azonban mélyrehatóak és tanulságosak.

Az itt közlésre kerülő szemelvényeket a *RIBA Journal* Goodman-különszámának anyagából válogattuk.

A. J.

„Profik“ és „laikusok“

Azt mondják, laikus vagyok, aki mindenhez hozzászól, anélkül hogy igazán értene valamihez. Pedig én mindig csak ugyanarról beszéltem: a maga alkotta mesterséges környezetben tengődő emberről.

Senki sem lehet jó tanár, orvos, ügyvéd, pszichológus, szociológus, történész

* Elsősorban ez különbözteti meg P. Goodmant az „ellenkultúra“ képviselőitől és az irányzatnak azoktól a tudatos vagy nem tudatos kezdeményezőitől, akiknek eszméit Semlyén István tanulmánya elemezte 1977-es évkönyvünkben. — A szerkesztőség.

vagy politikus, ha nem tudja mindazt együttvéve, ami e szakmákból minden ember számára életbevágó.

A fiatalok gyanakodva figyelik a „profikat“ — a „profi“ nálunk (az Egyesült Államokban) eleve a hatalom embere (a gazdaságilag fejletlen országokban dilettáns bürokrata). Elmúlt már az az idő, amikor vakon bízunk a szakmák autonómiájában, a hozzáértők felelősségében. A szakértők ma már különböző intézmények alkalmazottai: kivitelező emberek, terveket lebonyolító automaták. Jó vagy rossz az utasítás, ők végrehajtják. Kritikátlanul, meggyőződésük ellenére — minden felelősség nélkül. Aki profivá vált, azt bekebelezi és korrumpálja a rendszer. Emiatt a fiatalok hátat fordítanak az iskolának, és „valóságos“ forradalmi mozgalmak részesei kívánnak lenni. Azt gondolják: a jövő társadalmá nagyon jól meglenne „profik“ nélkül is. Szerintük különben sincsenek olyan sajátos egészségügyi, jogi vagy tervezési problémák, amelyek megoldását szakértőkre kellene bízni.

Profi vagy amatőr? Reménytelen dilemma. Akinek nincs szakmája, az semmihez sem érthet igazán. Egy rosszul működő társadalomban valódi profinak maradni — ez már magában forradalmi tett.

Újítás csak ott van, ahol létrejön a „profik“ és a „laikusok“ valamiféle szövetsége. Ebben a szövetségben nem adhatunk minden hatalmat a profiknak. A „laikus“ ereje — alulról jövő erő.

Bonyolult világunkban a laikus csak ott érzi otthon magát, ahol ellenőrizni tudja saját szakapparátusát. A profinak ugyanakkor körömszakadtáig védenie kell szakmai autonómiáját, nem állíthatja hozzáértését rövidtávú politikai célok vagy „laikus“ előítéletek szolgálatába. Nincs ennél problematikusabb kölcsönviszony, amely mégis ennyire nélkülözhetetlen volna a haladáshoz.

Az emberi funkciókról

Ha egy építész az emberi funkciókról sztereotípiákban gondolkozik, akkor tulajdonképpen egy gép feladatait végzi. Ahhoz, hogy az építész „emberré válhasson“, kultúrára, filozófiai és lélektani intuícóra van szüksége.

A sztereotípiák összeszerkesztéséhez nem kell több képzelet, mint a kirakós-játékhöz. Előre gyártott „program“ szerint rakunk össze előre gyártott „elemeket“ — ez nem becserkészett, hanem rutinosan alkalmazott tudás. Talán az a baj, hogy funkcionálisan kezdtünk gondolkozni? Nem hiszem. Mindig is funkcionálisan gondolkozunk. Inkább ott követtük el a hibát, hogy az embert kisszerű és lélektelen funkciókra bíztuk. A funkciók felszeletelték az embert.

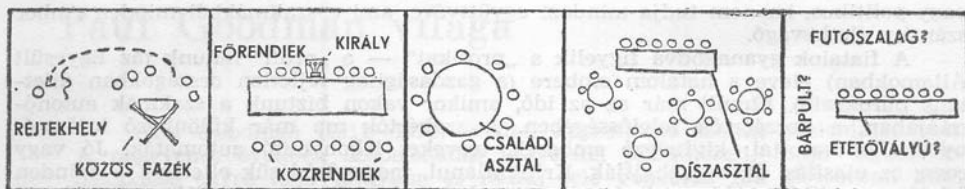
Vegyünk egy igen elemi problémát — az ülőhelyek elrendezését különböző alkalmakkor. Például étkezéskor, törvényhozáskor, színjátszás, tanítás vagy pszichoterápiás kezelés közben. Mi az, hogy „étkezés“? Mi az, hogy „tanítás“? Egyáltalán: mi az, hogy „ülőhely“? Ha azt mondom: ülőhely, feltétlenül a székre kell gondolnom? Be szeretném bizonyítani, hogy a „szék—ülőhely“ asszociáció az egyik ilyen belénk ivódott sztereotípiá. Ha közelebről szemügyre vesszük ezt a sajátos ülőszekert, kiderül, hogy csak az utóbbi négyyszáz évben terjedt el, és sajátos célokat szolgál. Olyan, teljességgel nélkülözhető alkotmánynak bizonyul, amely különböző összejöveteleken kényelmes testhelyzetet biztosít az embernek, vagyis megszünteti a mások testével és részben a saját testével való közvetlen érintkezést.

Az alábbiakban azt szeretném bizonyítani, hogy a funkciók a társadalmi struktúra egészéhez kapcsolódnak. Az ülőhelyekhez „illeszthető“ emberi funkciók ezért nem eleve elrendeltek és nem véglegesek — változnak, alakulnak a történelem folyamán.

Az étkezés. — Látszólag igen egyszerű emberi funkció. Az evés az evés, ez igaz. De az étkezések ülőrendjét bonyolult társadalmi struktúra és magatartásrendszer írja elő.

Egyes primitív társadalmakban az étel elkészítése közösségi jellegű, mégis mindenki saját rejték helyére vonul az adagjával, és „privát módon“ falatozik. A gazdálkodás közös, az evés azonban még tisztán biológiai funkció (mindenki kedvére zabálhat és ökredezhet), vagy inkább veszélyes és tabukkal körülbástyázott funkció, mint a modern társadalomban a szexuális tevékenység. Van, aki a „privát étkezés“ szokását a kölcsönös gyanakvással magyarázza: mintha mindenki attól félné, hogy egy óvatlan pillanatban kitépik a szájából a falatot, vagy mintha azt gondolná, a biológiai élvezetbe merülve védtelenebb, s ezért jobb, ha egy fának támasztja a hátát.

Civilizált társadalmakban az étkezés mindig társadalmi tevékenységnek számít. Az osztálystruktúra szabja meg, hogy a fogások „előállítói“ a közös asztalhoz engedik-e, vagy sem. A közös evés-ivás az együttlét kellemes és pihentető háttére.

ÉTKEZÉS: 1. privát falatozás; 2. reprezentatív étkezés; 3. családi szertartás; 4. bankett; 5. közétkeztetés

A biológiai tevékenység szocializálása azt jelenti, hogy magunkévá tettük (interiorizáltuk) az étkezési tabukat is; tudjuk, mit tekintünk gusztustalannak, s hogyan kell az asztalnál viselkedni.

A kerek ebédlőasztal a polgári lakás tipikus kelleke, az étkezés itt a szó szoros értelmében vett család (polgári család) szertartása, az elfojtások leghatékonyabb iskolája, ahol főbenjáró illetlenségnek számít szólni valakihez. A hosszú asztal formális ülésrendje, ahol a ház ura és asszonya az asztal két áttelens végén ülnek, a királyok étkezési szertartásának modern csökevénye, ahol karizmatikus jelentősége van annak is, hogy valaki a királyi étkezésnél vagy más biológiai funkcióknál jelen lehetett.

A két előbbi változatot jellemző módon ötvözi a díszebédnek (bankettnek) az a típusa, ahol a jelentősebb embereket díszasztalhoz (esetleg díszemelőnyre) ültetik, ahonnan egyenként ünnepélyes szónoklatot (díszbeszédet) lehet tartani.

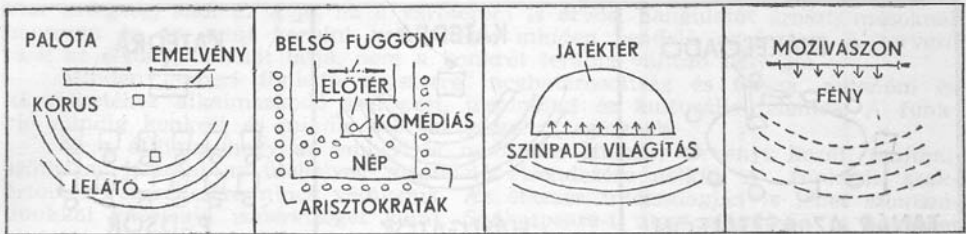
Így jutottunk el korunk lehető legvalószínűtlenebb ülésrendjéhez, ahol az emberek úgy ülnek az asztal mentén, sorban, nem nézve se jobbra, se balra, mint a bárpultnál iddógálók, vagy a dísznők a vályú mellett. Ez az ülésrend a legmagasabb fokon szervezett társadalom eszményeit és szokásait tükrözi. Társaságban eszünk, mert félünk a magánytól, de úgy eszünk társaságban, hogy közben mégis magányosok maradassunk, mert nem szeretjük, ha valaki a szánkba bámul, vagy ha evés közben társalogni kell a szembenülővel. Olyan „futószalag-ülésrend” ez, amely a gyors kiszolgálás és fogyasztás szempontjából egyedülállóan hatékony. Vigasztaló, hogy a magányos tömegembernek étkezés közben legalább a képelete nincs vályú elé kötve.

Törvényhozás. — A klasszikus parlamenti ülésrend szembeülteti a kormánypártot az ellenzékkel, de hagy közöttük annyi távolságot, hogy ne ránthassanak kardot egymásra. Középen — az elnök vagy játékvezető. A közönség azért van jelen, hogy a nyilvánosságot jelképezze. A pályán csapatok állnak szemben egymással, s minden csapatnak vannak nagy játékosai. A játékszabályok azon az elképzelésen alapulnak, hogy az érvek okos összecsapása révén könnyebb új konszenzushoz jutni, mint formális beszámolókra és kinyilatkoztatott tézisekre alapozva. A játéklevek sajátos politikai védettséget élveznek, enélkül a parlament nem tudna működni. A szellemi párbajnak sziporkázónak és csipősnek kell lennie, a feleknek ismerniük kell egymás gyengéit, közös kultúrával kell rendelkezniük, mert csak így képviselhetnek egyenlő játékerőt.

A francia forradalom törvényhozása — a nézetek széles spektrumával számolva — ülésrendi átmenetet biztosít a jobb és baloldal között. A szélsőséges nézetek azonban annyira heterogén érdekeket képviselnek, hogy nem tudnak közös játékszabályokban megegyezni. Ezért nincs szükség játékvezetőre sem — a terem közepén szónoki emelvény áll, s aki ide fellépett, annak a maga pártjára kell állítania a képviselőket. A szónoknak közhangulatot kell teremtenie, ezért a hallgatóság legmélyebb szenvedélyeit próbálja kijátszani az ügy érdekében. A fenn

TÖRVÉNYHOZÁS: 1. klasszikus parlamenti játék; 2. forradalmi nemzetgyűlés; 3. a „demokratikus centralizmus” ülésrendje; 4. ENSZ-közgyűlés

SZÍNHÁZTÍPUSOK: 1. a görög tragédiák színháza; 2. Shakespeare színháza; 3. naturalista színház; 4. filmszínház

és lenn könnyen felcserélődik, az ülőhelyek pillanatonként cserélnek gazdát. A forradalom nem tanácskozó testület. Előfordul, hogy a tömeg ágyúkkal szól közbe és győzi meg a képviselőket.

Napjaink törvényhozásának gyakori ülésrendje az, ahol a szakértők prezidiumot alkotnak, s következtetéseiket jóváhagyás végett a képviselők plénuma elé tárják. Az ülésrend megfelel a központi tervezés követelményeinek, amely a döntéseket a szakértői tudásra alapozza.

Nemzetközi tanácskozó testületekben az ülőhelyek közti távolság fejezi ki az egyes országok autonómiáját. Minden küldöttség a saját helyéről szólhat fel, nincs külön szónoki emelvény.

Színház. — A mai színház többek között azért is van válságban, mert megfeledeztünk az egyik leglényegesebb színházi funkcióról: az ülésrend színházhoz és darabhoz kötöttségéről. Többet tudunk a nézők osztályrétegződéséről, mint a színház és a nézők ülésrendjét meghatározó színházi tényleges összefüggéséről.

Az antik görög amfiteátrum tágas, napfényes szerkezete a görög tragédiák nagyságának felelt meg. A közönség úgy ült körül a színpadot, hogy közben önmagára mint egészre látott, a tragédiában önmagát ült körül. A tragédia mint általánosan ismert mítoszok feldolgozása — közösségi szimbólum volt. A lelátók távolsága nemcsak elválasztotta a nézőt a tragédiától (a hétköznapitól eltérő, baljós cselekménynek teremtve atmoszférát), hanem a tragédia terébe is vonta a közönséget. Ez csak ott lehetséges, ahol a közösség egységes egészként vállalja magára a tragikus vétket. A kórus a közönséget képviselte, de a tragédia emelkedett stílusában.

A Shakespeare-féle narratív színházban minden másképp van: a színház kicsi, a közönség szórakozni gyűlt össze, a színész (és szerző) mindennapi megélhetésért játszik, függőy nincs, megnő a földszinti nézőtérre benyúló színpad szerepe, a játék célzásai a földszinten ülő alsóbb népréteghez szólnak, s a népi köztársaság az erkélyen ülő arisztokraták szemében maga is az előadás részévé válik. Ez a színház nem ismer idő- és térbeli határokat, minden megjeleníthető rajta, akár az álom is.

Mai színházaink többsége úgy épült, hogy az előadás élesen elváljék a közönségtől, a határokat a függöny és a rivaldafény hangsúlyozza. Amikor a függöny felgördül, működésbe lépnek a fényszórók. Az ilyen túlvilágított színház leginkább Ibsen naturalizmusának felelt meg.

Minden színháznak megvan a maga közönsége és ülésrendje. A baj akkor következik be, ha megfeledeztünk erről, s minden színházat ugyanabba a funkcióba próbálunk gyömöszölni. Az élő színház polifunkcionális, nem fér meg ócska termék avitt ülésrendjével.

Tanítás. — Tanár és tanítványok eszményinek tartott ülésrendje — a szemábrányi kerekasztal. Ha az asztal ovális, ez kettős előnyvel jár: elég kerek ahhoz, hogy körbeülhessük (vitalehetőség), de nem annyira kerek, hogy ne tudjuk, hol az asztalfő. Persze ez az ülésrend nem arra való, hogy az asztalfőn ülő kioktassa és megleckéztesse a többieket. Ez a beosztás inkább a kezdő kutatók „mélyvizbe dobásának” kedvez, ahol a kritikai légkört a kollégák, a szakmai színvonalat az asztalfő biztosítja.

Az amfiteátrum — egyik végén nyitott kerekasztal. A nyitás azt jelenti, hogy az asztal túlsó felén a hallgatóság népes tábora ül, s az asztal innesső oldalán „tartott” demonstratív előadást hallgatja, a bemutatott kísérletet figyeli. Ez az ülésrend olyan helyzeteknek felelt meg, ahol kész tudást kell a diákoknak átadni. Ha valaki nem ért valamit, utólag megkérdezheti, s a pótkérdésekre a tanár a „katedra magasából” válaszol.

TANÍTÁS: 1. a „mélyvízbe dobás“ ülésrendje; 2. a „kész tudás“ ülésrendje; 3. a „feleltetések“ ülésrendje

Az iskolai tanórák tipikus ülésrendje fordított helyzetet tükröz: itt a katedrán ülő kérdez, s a padban ülő válaszol. A tanár egyenként szólítja felelésre tanítványait, hogy tudásukat ellenőrizze.

A kerekasztal-forma teljes felbontása magát az asztalt is funkciótlaná teszi. A szemináriumi keretek szétföredeznek, marad az informális csoport. Mindenki oda ül, ahová akar (székre, földre), s kávézhat és cigarettázhat. Az informális „ülésrend“ felszabadítja a képzeletet. A csoport már pusztán jelenlétével is nagyobb teljesítményekre ösztönöz, de az sem jön zavarba, akit akkor ér utol az ihlet, ha csendes meditálásra vonulhat el.

Melyik ülésrend a legjobb? Vázlatos felsorolásukkal éppen azt szeretném bizonyítani, hogy a forma nem az elvont funkciótól, hanem az anyag konkrét természetétől függ. Vagyis attól, hogy milyen az a tudás, ami felé törekszünk, és milyen módszerekkel törekszünk e tudás felé.

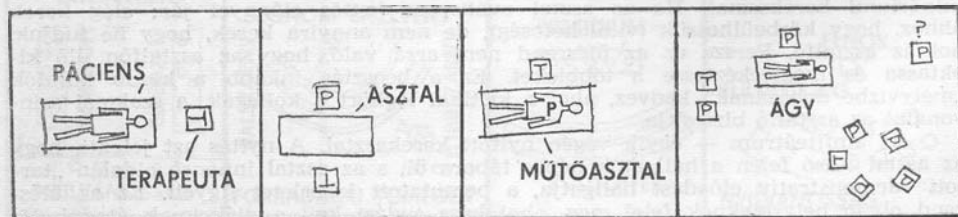
Pszichoterápia. — Azt hinnék, az orvos—páciens kapcsolatban nincs jelentősége az ülésrendnek. Egy páros viszonyban látszólag nincsenek variációs lehetőségek. Valójában: ahány iskola, annyi egymástól eltérő forma. A pszichoanalitikus iskola a szabad asszociáció módszerére épít: a páciens az analízisben „felszínre hozza“ az elfojtások következtében tudattalanjába szorított tartalmakat. A beteg nem láthatja az analitikust, mert a személyes „szemtől szembe“ szituáció nem kedvezne a szabad asszociálásnak. A terápiában fontos szerepet játszik az, hogy a páciens infantilis, függő viszonyba kerül analitikusával.

A szemtől szembe módszer hívei inkább az éretlen személyiségű beteg önbizalmát próbálják visszaadni úgy, hogy egyenrangú viszonyt alakítanak ki vele. A beteg biztonságérzetét fokozza, hogyha terjedelmes íróasztal választja el az orvostól.

Ha a figyelem a beteg testére összpontosul, ennek a fekvő páciens és a mellette álló orvos helyzete felel meg. Ez a — merőlegesnek nevezhető — elhelyezkedés a műtőasztalra kerülő beteg és a sebész viszonyára emlékeztet.

A csoportterápiás módszer az egyetlen, amely nem rögzíti az ülésrendet. A terapeuta—páciens viszony nem szabályozott, az ülésrend alkalmanként változik. A terapeuta akár el is hagyhatja a termet, vagy helyet cserélhet a beteggel. A csoport interperszonális kapcsolatai spontánul alakulnak ki, a csoportterápia irányítója azonban tudatosan a gyógyítás szolgálatába állítja őket.

Az orvos—beteg viszony tehát aszerint változik, hogy ki mit sorol a „neurozisz“ címszó alá. Betegenként más módszert, más ülésrendet kell alkalmazni. A hisztérikus, fóbias betegeknél az első változat a célravezetőbb, szkizofréniasoknál a második, és így tovább a negyedik változatig, amely a személyiségzavarok gyógyításában bizonyult eredményesnek. Van olyan páciens, akire betegtársainak jelenléte károsan hat, másoknál ez közömbös — de lehet kifejezetten javallott is.

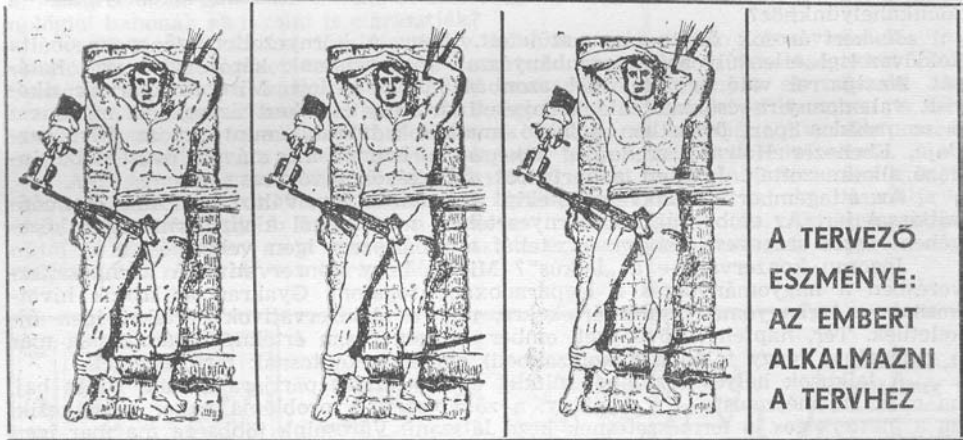

PSZICHOTERÁPIA: 1. a „szabad asszociálás“ ülésrendje; 2. szemtől szembe beszélgető módszer; 3. „betegre merőleges“ módszer; 4. csoportterápiás módszer

Van betegség, ahol az a jó, ha a váróterem is orvosi hangulatot áraszt, másoknál pontosan ez az, amit kerülni kell. Mégis minden rendelő egyforma. A tervező csak az elvont funkciót látja, nem a konkrét terápia változó lényegét.

Minden emberi funkció egyszerre meghatározottság és forma, autonóm és környezetéhez alkalmazkodó szervezet, történelmi és kulturális jelentés. A funkció mindig konkrét és mindig szerves része az egésznek.

Nem állítom, hogy az emberiség ne tudna étkezni, törvényt hozni, tanítani, színházat játszani az ülőhelyek megfelelő elrendezése nélkül. A „funkciók szakértőinek” szerencsére nincs vétőjoguk. Az étkezés futószalagján is lehet szomszédunkkal közelebbi ismeretséget kötni, Shakespeare-t utcai előadáson is be lehet mutatni. Jó volna tudni mégis, miféle fortélyokkal teszi túl magát a funkció a vele szemben érzéketlen tervezésen. Nem mintha ez felmentené a tervezőt a funkciókkal való kreatív bánásmód követelménye alól, de akkor talán könnyebben megtalálná az utat a lényeghez, az emberi tevékenység konkrét történelmi jelentésének formába álmódásához.

A város „használatáról”

A várostervezésnek a gyermek számára nincs értelme. A várost készen kapja, mint mindent. Nem tudja elképzelni, hogy amit maga körül lát, azt valaki előbb lerajzolta egy darab papírra. Nem tudja elképzelni, hogy a terveket másképp is rajzolhatták volna. Mezőgazdasági vagy bányászvidéken, bármennyire elszakadt is az iskola az élettől, szülei munkahelye a legfőbb nevelő környezet. A modern kertvárosok gyermekének azonban fogalma sincs arról, mit csinál apja a messzi „hivatalban”.

A gyermek csak akkor veheti birtokba a várost, ha megtanulja kritikusán nézni a forgalmas utcát, ahol nem lehet többé labdázni, a parkot, ahol nincsenek többé játszóterek, a folyót, amelynek partján nem lehet többé halászni, mert partja sincs már, s halak sincsenek benne, a grundot, amelyet beépítettek, az aszfaltot, amelyet sohasem lep be a hó. A gyermeknek a vidék már nem otthonos: megszakadtak rokoni szálai a faluval, elvesztette a falusi nyaralások természetes környezetét. És a kezdetben még oly titokzatos, romantikus város sem otthonos már: a táj „hátszága” nélkül, a szomszédsági közösségek hagyománya nélkül, a játszóterek valósága nélkül a város nem stimuláló környezet többé. A gyermeknek mégis sincs más otthona, mint ez az önmagából kivetkeztetett város. Romboljuk le a várost? Semmi esetre sem. A várostervezésnek akkor van értelme, ha a gyermek számára a város valamilyen formában mégis használhatóvá válik. Ha a gyermek maga veszi birtokba, s maga tervezi át városát.

Az állampolgári nevelés ezért nem más, mint megtanulni otthon érezni magunkat városunkban. Otthonteremtés, jövőre való berendezkedés a magunkénak felismert városban. Mert jövője csak annak a városnak van, csak azt a várost lehet racionálisan „üzemeltetni”, amelyet felnövekvő polgárai a magukénak éreznek.

A modern életforma kritikája nem korlátozódhat arra, hogy kimutatja a gépkocsik ésszerűtlen formáját és működését, a kritikának magát a gépkocsit kell célbavennie, sőt nemcsak a gépkocsit, hanem a gépkocsigyártás és az autósztádák rendszerét, nemcsak a gyártás és használat rendszerét, hanem azt az életmódot is, amely a gépkocsihasználatot szükségessé tette. Az ilyen kritikai gondolkodásmód olyan megközelítésmódokat próbál összekapcsolni, amelyek eddig párhuzamosan futottak, anélkül hogy találkozhattak volna: a gazdasági és kulturális elemzés egysége lehetővé teszi, hogy a kritika ne igazságtalan vádpontok felsorolásából álljon, hanem a modern életformában rejlő lehetőségekre összpontosítson.

A környezettervezés az utóbbi időben kifogyott az új megoldásokból, vékonyan csörgedezik az invenció. Az új szelek a húszas-harmincas években kezdtek fújni, azóta semmi sem történt, legfeljebb a leleményesség forrásai dugultak be.

Az utcák korlátozott forgalmi kapacitásának kérdését ma is úgy próbáljuk megoldani, hogy párhuzamos (emeletes) utcákat nyitunk vagy építünk. Nem vesszük észre, hogy a párhuzamos rendszer újabb természetes funkciókat szakít el egymástól, megduplázza a forgalmat, és újabb forgalmi dugókat hoz létre. Nem kellene inkább arra gondolnunk, hogyan hozhatnánk közelebb lakóhelyünket a munkahelyünkhöz?

A kertvárosok ötlete úgy született, hogy a környezettervező megpróbálta zöldövezettel ellensúlyozni a szénbányászat központjainak káros szennyező hatását. Az iparral való együttélésből azonban különélés lett. Mire az iparnak sikerült valamennyire csökkentenie környezeti ártalmait, a kertvárosokban már nem a szomszédos ipari övezetben dolgozó munkások laktak, amint azt az ötlet gazdája, Ebenezer Howard eredetileg elképzelte, hanem más távoli övezetekbe ingázó alkalmazottak. Így lett a kertváros az ingázók alvóvárosa.

Az átlagember gyanakvással tekint minden olyan változásra, ami életmódváltással jár. Az ember úgy él környezetében, mint a hal a víz természetes közegében: észre sem veszi, hogy van, tehát a hibáit sem igen veheti észre.

Jogosan konzervatív-e a „laikus“? Mi az, hogy konzervatív? A környezettervezésben a hagyományörzés a legparadoxabb fogalom. Gyakran az újítók hivatkoznak a leghagyományosabb értékekre, míg a „konzervatívok“ értékei igen újkeletűek. Tér, napfény, növényzet, ember — igen ócska értékek számítanak, már a reneszánsz (vagy talán a kőkorszakbeli) ember is fontosnak tartotta őket.

A laikusok helyes ösztönnel mindig a természetes pártjára állnak. Nincs baj, ha ez a „természetes“ — a napfény, a zöldövezet. A probléma akkor jelentkezik, ha a mesterséges is természetesnek kezd látszani. Városaink többsége ma már igen távol került a „természetestől“. A laikusok helyes ösztönét ki kell egészíteni a várostervezésre vonatkozó ismeretekkel, hogy maguk is kezdeményezőkké válhassanak, hogy visszaálljon önbizalmuk a technikával szemben.

A technikai-gazdasági szükségyszerűség jó ideig vastörvényként határozta meg a várostervezést. Anglia hét város-agglomerációja közül hat szénmedencében fekszik, a hetedik, London pedig a szigetország kontinensre néző kikötője. Az Egyesült Államok története dióhéjban a hajózásra alkalmas folyók és tavak története. E történeti térképeken történeti szükségyszerűséggel bukkannak fel városok mindazonokon a csomópontokon, ahol nyersanyag, energiaforrás, szaktudás, olcsó munkaerő és könnyű szállítási lehetőségek egyszerre álltak rendelkezésre.

Ma ez a vastörvény már enyhülően van. A modern technikának alternatívái vannak. Nem muszáj mindent acélból előállítani, választhatjuk az alumíniumot vagy a műanyagokat is. A nyersanyagok „osztódással szaporodnak“, újonnan igénybe vett energiaforrásokat (például napfényt, vizet) mindenütt lehet találni, a szállításnak számtalan lehetősége van (közúti, vasúti, tengeri, légi). Az automatizálással emberi energiák szabadulnak fel: mind kevésbé fontos, hova járunk dolgozni, egyre fontosabbá válik viszont, hogy hol és hogyan használjuk fel szabad időnket.

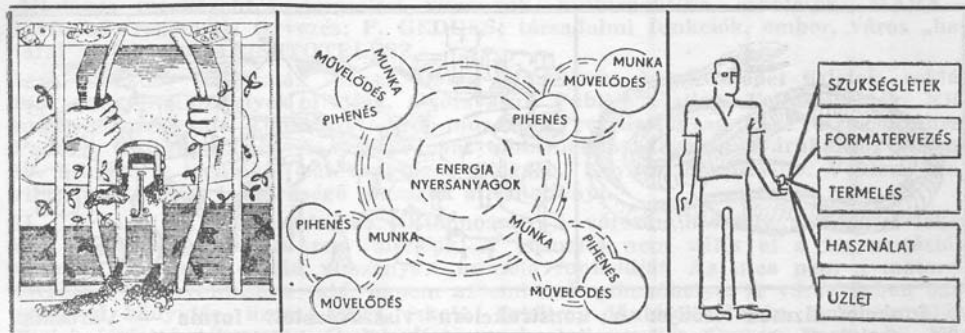
A modern építéstechnika lehetőségei kiszámíthatatlanok. Mit jelent ez a környezettervezésben? Könnyebb lett a tervek átültetni a valóságba. A technológia minden elképzeléshez alkalmazkodik. Központosíthatjuk és szétszórhatjuk a városokat, központokba tömöríthetjük és eloszthatjuk a munkaerőt. Ha tovább akarjuk növelni a városiasodás ütemét, senki sem akadályoz meg benne. Ha vissza akarjuk állítani a „kisváros és vidék“ urbánus és hagyományos értékeket egyesítő funkcióját, ám tegyük: „szabadon“ választhatunk. Hasonlóképpen megtehetjük, hogy a tömegtermelésre és az életszínvonal gyors emelésére helyezzük a hangsúlyt, s ugyanígy megtehetjük, hogy a szabad idő eltöltését és a kulturális funkciót részesítjük előnyben. Persze, ennek a szabadságnak történeti keretei vannak. Történeti örökségünkről nem mondhatunk le.

A túl sok alternatíva is ijesztő. Ha lehetséges minden és mindennek az el- lenkezője, honnan az ördögből tudhatja a laikus, hogy melyik a legjobb alter- natíva? A laikus sokszor maga sem tudja, mit akar, hogyan tudhatná akkor, hogy mások mit akarnak? A második világháború után közvéleménykutatók megkér- deztek az embereket: milyen városban szeretnének élni? Hajmeresztően banális válaszokat kaptak. Személyes vágyak vagy mindent elsöprő lokálpatriotizmus he- lyett rutin és inercia, realitások és álmodozások helyett előítélet és reklám su- gallta sztereotípiá.

A technika olyan „szent tehén“, amelyhez csak a „profiknak“ szabad hozzá- nyúlni, mintha az ipari gépezet működése nem befolyásolná mindnyájunk életét. A technológiai babonák virágkorukat élik. Hiszünk a központosítás mindenható- ságában, holott hatékonysága nem mindenkor igazolódik. Hiszünk a mammut- egységek felsőbbrendűségében, holott megtörténik, hogy olcsóbb a munkafolya- mat tárgyát a munkaerőhöz szállítani, mint a munkaerőt a munkafolyamat tár- gyához. Előfordulhat, hogy — és itt Ralph Borsodira hivatkoznék — könnyebb a paradicsomot saját otthonunkban megtermelni, mint az üzletben megvásárolni, a minőségről nem is beszélve. Számoltunk-e azzal, hogy hová vezet, ha ezek a tech- nológiai babonák az iskolát is elárasztják?

A történelem kaskai iróniája, hogy miközben a tudomány és a termelés in- venciói új lehetőségeket teremtettek, nem tudunk ezekkel a lehetőségekkel élni. Szakmák hivatásosai vagyunk, egyoldalú szakértők, tudományos és műszaki ba- bonák hívei, ugyanakkor önmagunk szükségleteivel és igényeivel szemben is lai- kusok. Összkomfortos-villamosított lakásunk hidegét és sötétjét „élvezzük“, mert nem tudjuk, mi okozta a rövidzárlatot, és nem tudjuk, mit kell tenni ellene.

Aki semmihez sem ért, annak bármit el lehet adni. A hozzáértés hiánya abszurd életformákhoz vezet. Eszközaink értékét csak az tudja, aki használja is őket. „A szekér legjobb kritikusa a szekeres“ — mondta Platón. Aki nem tudja, mitől jó egy szekér, az a tervező választott értékeire bízta magát, vagy — ami még ennél is rosszabb — a kereskedőre.

Paleotechnológiai környezet. A szennyeződéshorrásokat nehéz vesztegár alá he- lyezni. — A várostervezés alternatívái: hányféle változatban kapcsolhatjuk össze a három főfunkciót — a munkát, a művelődést és a pihenést... — „A szekér legjobb kritikusa a szekeres“ (Platón), avagy mi mindenhez kellene értenie a lai- kusnak...

A környezettervezés modern gondolkodásunk legjelentősebb ága. Minden kornak megvolt a maga erkölcsi és kulturális válsága, és minden kornak voltak tervéi, amelyek egyeztetni próbálták a gazdasági, ökológiai és stratégiai szükség- leteket. Csakhogy ezek a tervek mindig technikai megoldásokra korlátozódtak: a kézzelfogható tárgyak tetszőleges értékek kifejezésére voltak alkalmasak. A mo- rális és kulturális értékek teljes értékű elsajátításának nem kellett feltétlenül a környezet fizikai képében is megnyilvánulnia.

Ma már tisztában vagyunk azzal, hogy értékeinket követve nem élhetünk tetszőleges fizikai környezetben. Az abszurd, embertelen, paleo-technológiai kör- nyezet nem fejezhet ki valódi emberi értékeket. Ezért politikai, kulturális és er- kölcsi integrálódásunkból nem hagyhatjuk ki a fizikai környezetet. Csakhogy a környezettervezők gyakran túlbecsülik a környezet szerepét. A környezet nincs ok-okozati viszonyban a társadalmi változásokkal. Ha az embereknek jó a köz- érzetük, a leghatékonyabb eszközökkel is el tudják érni céljaikat, ellenben ha

rossz, azon a legesodálatosabb környezet sem segít. Ezért gondolom, hogy a környezeti gondolkodás lényegét nem a városok „felújításában“ vagy a közlekedési problémák megoldásában kell keresni.

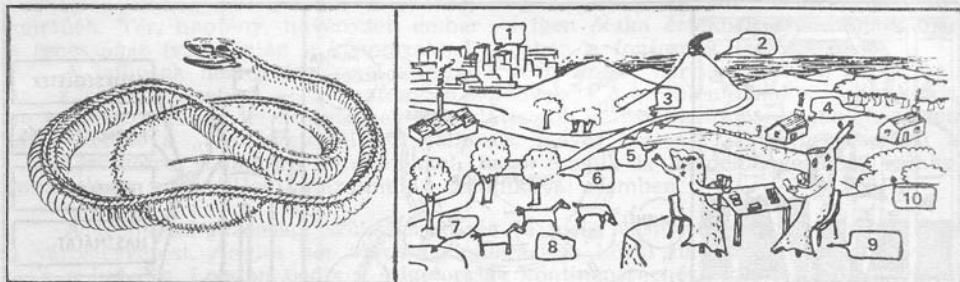
A funkcionalizmusról

Feltétlenül szép-e, ami funkcionális? A modern környezettervezés rendeltetéspontjának vallja magát. Szinte mindenki Louis Sullivan követője: „a forma a funkciót követi.“ Csakhogy ezt a funkcionalista jelszót azóta többszörösen átértelmezték. Messze vagyunk már az eredeti koncepciótól, amely tulajdonképpen nem azt jelentette, hogy a forma a funkcióból következik, Sullivan ezzel csak annyit akart mondani, hogy ne szégyelljük a funkciót. „Az üzletház legyen olyan, mint egy üzletház.“ Ennek a funkcionalizmusnak organikus, költői továbbfejlesztője a Sullivan-tanítvány Frank Lloyd Wright.

A Bauhaus-eszme: radikális funkcionalizmus. A formát maga a funkció, a tárgyat lényege határozza meg. Az a „szép“ forma, amelyik tökéletesen szolgálja rendeltetését, tartós, olcsó és jól használható. A tömegszükségletek formatervezője bízik abban, hogy az egyszerűség és célszerűség már önmagában is esztétikai élményt nyújt annak, akit eddig megfosztottak tőle.

A konstruktivizmus még ennél is tovább megy: a formahatást a konstrukcióra vezeti vissza. A konstruktivista tervező a tiszta szépséget hajszolja; az épület monumentális absztrakt szoborra hasonlít. A forma elveszti rendeltetését: forma és funkció szembekerülhet egymással. Le Corbusier *Ville Radieuse*-e eszményi konstrukciójával együtt vagy annak ellenére — lakógép. A konstruktőr az új anyagok és új technológiák mámorában nem talál vissza az emberhez.

A forma követi a funkciót? Igen, de valahogy úgy, ahogy ezt az antik görögök értelmezték. Magát a funkciót is kritikának kell alávetnünk. Jó-e nekünk a funkció? — ezt jóhiszeműen is lehet kérdezni. Egyeztethető más emberi léptékű funkciókkal? Öszintén lehet-e élni benne és vele?

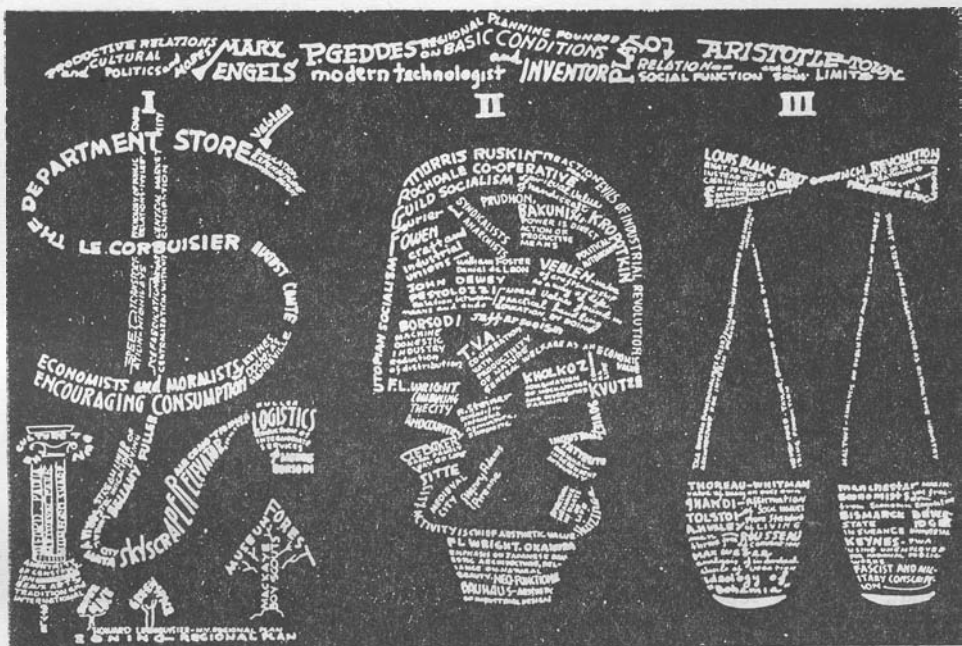

A funkcionalizmus csődje: a konstrukcióra visszavezetett forma — Városkép 199...-ben? 1. elnéptelenedett város, autótetemőnek használják; 2. üzem a föld alatt; 3. ipari út; 4. az üzem bejárata; 5. folyómeder; 6. fának álcázott lakások; 7. a rakéták fel- és leszállóhelye; 8. trójai falovak; 9. művelődési központ; 10. főhadiszállás

Elszoktunk attól, hogy szerkezeteinket, utcáinkat, városainkat erkölcsi mérccével mérjük. Pedig céljaink és eszközeink eszményi összhangja még nem igazi szépség. A *communitas* nem konstrukció és nem utópia. A *communitas* az embereké. Nem nézőtér, hanem a játék tere. A játéknak mi vagyunk a főszereplői. A játékszabályokat azonban nem mi találtuk ki, a forgatókönyvet bonyolult emberi szükségleteink diktálják. Ennek tudatában lenni és mégis tudatosan alakítani szerepünket — életformát és környezetet — igazán nem utolsó dolog.

A tudatosság nem azt jelenti, hogy egyetlen séma szerint építjük városainkat. Lehet, hogy határozott elképzeléseink vannak az eszményi életformáról, de nem húzhatunk mindent választott eszményeink kaptafájára. Az utópia nem eladó, eszményeinket nem bocsátjuk áruba. Minden séma jó, amíg nem mond ellent az élet funkcionális követelményeinek, amíg nem kényszerít ránk abszurd életformát.

Stílusosan élni különböző életformákban és környezeti sémákban lehet. Amiről nem lehet lemondani — az a stílus. A stílus — önmagunkhoz való hűség. A stílus — az ember maga.

A KÖRNYEZETTERVEZÉS PARADIGMÁI (UTÓPIA? PARÓDIA? KÖNYVÉSZET?)
 Általános megközelítés: termelési viszonyok, kultúrpolitika, erkölcsök: MARX—
 ENGELS; regionális tervezés: P. GEDDES; társadalmi funkciók, ember, város „ha-
 tárai”: PLATÓN, ARISZTOTELESZ

I. A hatékony fogyasztás városa. Dollár-szimbólum. A városképet üzletek, reklámok és szórakozóhelyek uralkják. Gyorsvasút. Public relation. Felhőkarcolók. Klímaberendezés. Lift. Zöldövezet. Erdő-múzeum. Presztízfogyasztás. Presztízskultúra. Padova, Oxford, Párizs. A városközpont többemeletes, tágas nagyáruházhoz hasonlít. Minden a technikai hatékonyságot szolgálja. Keynes. Mandeville. Veblen. Iparilag fejlett, nagy laksűrűségű országok alternatívája.

II. Communitas. Kis távolságok. Otthonosság. A városka bármely pontját el lehet érni kerékpárral. Janus-arcú funkciók. A termelés nem válik el a fogyasztástól. Otthoni munka; a család visszanyeri termelő funkcióját. Az utca nem a motoros forgalom lebonyolítására való, hanem az emberek pihenőhelye. A városképben összeolvad könyvtár, üzem, lakás, iskola. Erkölcsi döntések. Japán térkihasználás. Pszichológiai hatékonyság. Cselekedtető, gyakorlati nevelés. Dewey, Pestalozzi. Közösség. Kolhoz. Utópia. Fourier, Owen. Kooperáció. Prudhon. Kropotkin, Bakunin. Középkori városok. Autonómia. F. L. Wright. Neofunkcionalizmus. Bauhaus. Kis laksűrűségű, gyors ipari és kulturális fejlődés előtt álló országok környezet-tervezési alternatívája.

III. A kettős könyvelés paradigmája. A mérleg egyik serpenyőjében a létszükségletek alrendszer, a másikban a vagyáké. Tervezett létminimum és maximálisan szabad önmegvalósítás. Az élet kettős könyvelése: a kötelező munkától gondosan elszigetelt szabad idő. Kettős pénzrendszer. A létfenntartáshoz szükséges minimális kötelező munkavégzés alapján mindenkinek egyformán (jegyre) „kiutalt” élelem, ruha és lakás (mindez nem lehet adásvétel tárgya!) és a szabad időben hobbyszerűen előállított javak piaci értékesítése nyomán (pénzért) vásárolható kultúra, jólét, kényelem. Egyfelől katonai fegyelem, a munkához való jog szigorú kötelességével, másfelől az egyén maximális függetlensége az intézményi érdekeltől, az alternatívák létbiztonságra épülő tágasságával. Rousseau és Keynes. Louis Blanc és az állami közmunkarendszer. Ez a paradigma persze csak egyensúlyi helyzetben működőképes. A mérleg nyelvének nem szabad kilengenie. Lassan fejlődő vagy stagnáló országok környezettervezése számára adódó lehetőség. Bizonyos elemeit a hippikommunákban is fellelhetjük. E paradigmában a biológiai hatékonyságon van a hangsúly.

Aradi József fordítása